

९४
१५

अथ

१४
१५

ग्रन्थनामः -	“ <u>मेघसंदेशः</u> ”	(प्रकरण)	Megha Sandesh.
कारुणामः -	“ <u>कालिदासः</u> ”		
विषयः -	काव्यम्		

2234

१५/२

मधसंदेशप्रारंभः॥

१५
१५

२२५५

शुचि
१

श्रीगणेशायनमः॥ ॥ कश्चित्कांताविरहगुरुणा स्वाधिकारप्रसन्नः शापेनासंगमिमतमहिमावर्ष
भोगेन भर्तुः॥ यदृश्वक्रेतनकतनयास्नानपुण्येदकेषुस्निग्धकृतसुषुप्तसतिरामगिर्घाश्व
षु॥ १॥ तस्मिन्तद्रौकतिचिदक्ताविप्रयुक्तः संकामीनीत्वामासान्कनकेवलपभ्रंशरिक्तप्र
कोष्ठः॥ आषाढस्यप्रथमादिवसेमेघमाश्लिष्टसानुवप्रकीर्णपरिणतगतप्रहृणीयंदर्श॥ २॥
तस्यस्थित्वाकथमपिपूरः कौतुकाधानेहेतोरंतर्वाष्पश्चिरमनुचरोरजराजस्यदध्यो॥ मेघा
लोकेभवतिसुरिवनोप्यन्यथावृत्तिचेतः कंठाश्लेषप्रणयितृजनेकिंपुनर्दूरसंस्थे॥ ३॥ प्रत्य
सन्नेनभसिदायतज्जीवितालंबनायोजीमूतेनखकुशलमयीहारघिष्यनप्रवृत्ति॥ सप्रत्य
ग्रःकुटजकुसुमैःकल्पिताद्यायतसमप्रीतः प्रीतिप्रमुखवचनंस्वागतं व्याजहारा॥ ४॥ धूम
ज्योतिःसलिलमस्तांसन्निपातः कमेघसंदर्शार्थः कपटुकरणैः प्राणिभिः प्रापणीयं

॥ इत्यौ सुक्यादपरिगणयनगुह्यकसंययाचे कामातीहि प्रकृतिरूपणश्चेतनाचेतनेषु ॥ ५ ॥
जातं वंशे भुवनविदिते पुष्करवर्तकानां जानामित्वा प्रकृतिपुरुषं कामरूपं मधो नः ॥ तेना
त्वे त्वयि विधिवशाद्दूरवंधुर्गतो हं याच्नामोद्यावरमधिगुणेनाधमे लब्धकामा ॥ ६ ॥ संतप्ता
नां त्वमसि शरणं तत्पयोदप्रियायाः संदेशं मे हरधनपाति क्रोधविश्लेषितस्य ॥ गंतव्या ते वस
तिरलकानामयदे श्वराणां बाह्योद्यानस्थितहरशिरश्चंद्रिकाधौतहर्ष्या ॥ ७ ॥ त्वामारुहं प
वनपदवीमुद्गृहीतालकांताः प्रोदृष्यंते पथिकवनिताः प्रत्यादाश्वसंत्यः ॥ कः सन्नदे विरह
विधुरां त्वय्यपेक्षत जायानस्पादन्योप्यहमिव जनायः पराधीनवृत्तिः ॥ ८ ॥ मंदं मंदं नुदति
वने श्वानुकूलो यथा त्वां वामश्चायन्नदति मधुरं चातकसंसगंधः ॥ गर्भाधानद्वारा पृच्छया

मध०

२

नूनमावद्धमालाः सैविष्णुतेनयनसुभंगरे प्रवतं वलाकाः ॥ १० ॥ तोचावशंपरिवसगण
नातत्परा मेकपत्नीमव्यापन्तामविहतगतिर्दुःसिभ्रातृजाया ॥ आशाबंधः कुसुम
सदृशंप्रायशोद्योगनानांसद्यः पातिप्रणयिहृदये विप्रयोगरुणादि ॥ १० ॥ कर्तुं यच्च प्रभव
तिमहीमुठिलीध्रमबंध्यातकुत्वाते श्रवणसुभंगगतिर्मानसोत्काः ॥ आकलासा
द्विसाकिशलयेकदपाथेयवतः संपत्स्यंते नभसिभवतोराजहंसाः सहायाः ॥ ११ ॥ आप
स्वपिप्रयसरवममुंतुंगमालिङ्गपशैलवंद्यैः पुंसां स्रुपतिपदेरंकितं मेखलासु ॥ काले
काले भवति भवतो यस्य संयोगमेतस्मिन् हव्यक्तिश्चिरविरहजं मुंचतो वाष्पमुक्षं ॥
१२ ॥ मार्गतावतशृणुकथायतस्वत्प्रयाणानुरूपं देशं मेतदनुजलदश्रापसि श्रोत्र

राम०

२

कमलूरश्च नाकुश्ववल्मीकं पुंनपुंसकमित्यमरः ४

पेयं ॥ रिवन्नः रिवन्नः शिवरिषु पदं न्यस्य गतासि यत्र द्दीणः द्दीणः परलघुः प्रः स्रोतसां चोपभुज्य
॥ १३ ॥ अद्रेः शृंगं हरति पवनः किं सिद्धिपुं मुखी भिर्दृष्टो साहश्च कितं च कितं माधसिद्धांगना
भिः ॥ स्थानादस्मात्सरसनिबुलादुत्पत्तो ददुर्गुरवः खंदिग्ना गानां पाथिपरिहरनस्थूलहस्त
क्लेपान् ॥ १४ ॥ रत्नकाया व्यतिर्कर इव प्रेक्ष्य मेतत्परसादुल्मीकाग्रात्प्रभवति धनुः खंड
माखंडलस्य ॥ येन श्यामं वपुः शतं तं रं कांतिमापत्स्यते तं वै हेतुं वस्फुरितरुनागो घवेपस्य वि
स्तोः ॥ १५ ॥ त्वय्यायं तं कृषिफलमिति भूविकारानभिज्ञैः प्रीतिस्मिन्नेत्रे न पदवधूलोचनैः
पीयमानः ॥ सद्यः सरोत्कषणसुरभिर्देवमारुह्य मालं किंचित्पश्चाद्गतलघुगतिर्भूय एवो
त्तरेण ॥ १६ ॥ त्वामासारप्रशमितं वनोपप्लवं साधुमूर्द्धावक्ष्यत्यर्धं श्रमपरिगतं सानुमान
मकूरः ॥ नकुदोपि प्रथममुक्ततापेक्षया संश्रयाय प्राप्ते मित्रे भवति विमुखः किंपुनर्य

अधीतोतिघ्नश्चायत्तइत्यमरः ॥ ४ ॥ सुरभिर्द्याणतर्पणमित्यमरः पक्ववर्हेनपुंसकं इत्यमरः ५

वि ५

लघुद्विपमरं ३
तमि

प्रेष०

३

स्तथोच्चैः॥१॥ अद्भुतांतं प्रतिमुखगतं सानुमाना म्रकृत्सुंगेन त्वां जलदशिरसाधारयिष्यत्य
वश्यं॥ आसारेण त्वमपिशमयेतस्य नैदास्यमग्निं सद्वावाहः फलतिनचिरेणोपकारो म
हत्सु॥१॥ कृत्वा पातः परिणतफलदोतिभिः काननामैस्त्वय्यारूढेशरवरमचलः स्मिन्
वर्णासवर्णैः॥ नूनं यास्यत्यमरमिथुनप्रदणीया मवस्थामधोश्यामस्तनडवमुवः
षविस्तारपादः॥१॥ स्थित्वा तस्मिन्वनचरवधूभुक्तकुंजे मुहूर्तं तोयोत्सगीदुततरंग
तिस्तप्यं वत्सर्गैः॥ रेवां द्रव्यस्य पलविषमे विंध्यपादविशीर्णमक्तिर्देवैरिव विरचि
तां भूतिमंगे गतस्य॥२॥ तस्मात्सिक्तैर्वनगतमैर्वा सितं वा तदृष्टिर्जीवूकुं जप्रतिहतरं
तोयमादाय गच्छः॥ अंतःसारं घनतुल्यितुं नानिलः शब्दपतित्वारिक्तः सर्वा भवति हिल
धुः पूर्णता गौरवाय॥२॥ नीपंदृष्टुं हरितकपिशंकेतैस्सिद्धैरुदेरा विभूतप्रथममुकु

राम०

३

तथादुतद्विप्रलघुकिप्रमरंदुतमित्यमरः ॥४॥ अंबुचातकस्याहितंभूसंस्पृष्टोदकस्य

तेषांरो
हनुज

लाःकंदलीश्वानुकच्छं॥दध्धारणेपघधिकसुरभिगंधमाघ्रायचोर्षीःसारंगासेतललवम
चःसूचायिष्यतिमार्गं॥२१॥ अंभोविंदुग्रहणरभसांश्चातकान्वीक्ष्यमाणःश्रेणीभूताःपरि
गणनयानिर्दिष्टांतोवलाकाः॥त्वामासाद्यस्तनितसमयेमानयिष्यतिमिद्धाःसात्वं
निप्रियसहचरंभ्रमालिगितानि॥२२॥ उत्पश्यामिदुतमपि सर्वमपि यार्थं यिथासोःकालं
पंककुंभसुरभौपर्वतेपर्वतेतैशुक्लापांगैःसजलनयनैःस्वागतीकृत्यकेकाःप्रपुद्यातःकथमपि
भवानंगंतुमाशुव्यवस्येत्॥२३॥ पांडुकायोपवनवृत्तयःकेतैर्कैःशूचिभिर्नैर्नीडारंभैर्गृहवलि
भूजामाकुलग्रामचेत्याः॥त्वय्यासन्नैपरिणतफलश्यामजंवृवनांताःसंपत्स्यंतेकतिपयादन
स्थायिहंसादशास्राः॥२४॥ तेषांदिदुप्रथिमविदिशालद्वारांराजधानीगत्वासद्यःफलम
विकलंकाशुकत्वस्मलच्चा॥तीरोपेतस्तनितसुभगंपांस्पसिखादयुक्तंसभ्रभगंमुखमिव
कुटजोऽर्जुनइतिशङ्खार्णवे॥पकेतकीमुकुलाग्रेष्वपि सूचिःस्यादिति देपोविलंवेतिदायामिति विश्वः॥६॥
प्राचीनं प्रांततोवर्तिरित्यमरः ॥४॥ शङ्खार्णवे॥४॥

कुलायो
नीडम
यामित्य
मरः॥१॥

कुकुभः

मेघ०

४

पयोवेषवत्पाश्वलोर्मि॥२६॥ नीचेरारव्यंगिमधिवसेस्तत्रविश्रामहेतोस्त्वसंपक्वतपु
लकितमिवषोटपुष्पैःकरैवैः॥यपणपस्त्रीरतिषरिमलोद्गारिभिर्नीगराणामुद्गामानिप्रथ
पतिशिलावेशममिर्द्यौवतानि॥२७॥ विश्रान्तःसुनव्रजवनैश्चस्पृष्टीरजातानिसिचन्नु
द्यानानानवतलकणयूथिकोजालकानि॥गंडुषुदापनयनरुजात्कांतकणोत्पलानां
यादानात्तद्वृणपरिचर्तःपुष्पलाविमुरवानां॥२८॥ वक्रःपंथायदपिभवतःप्रस्थितस्मो
त्तराशंसौधोसंगप्रणयविमुखोमास्मभूरुज्जायिन्याः॥विद्युद्गमस्फुरितचकितैस्तत्राण
रांगनानांलोलापांगैर्यदिनरमसलोचनैर्वचिर्तोसि॥२९॥ वीचीक्षोभसन्नितविहगंभ्र
णिकांचिगुणायाःसंसर्पत्पासवलितसुभगंदिशितावर्तनामे॥निर्विध्यायाःपथिभवरसा
भ्यंतरःसंतिपत्पस्त्रीणामाद्यंप्रणयवचनंविभ्रमोद्विषयेषु॥३०॥ वेणीभूतप्रतनुसलिला

न

राम०

४

४ अथमागधी॥ गणिकायूथिकांबश इत्यमरः (नुर्या) ४

सावती तस्य सिंधुः पाडुकाया तदसुहृत्सु भ्रंशिभिर्जीणपणैः ॥ सौभाग्यं ते सुभगा विरहावस्थया
व्यंतयंती कार्ष्ण्येन तजति विधिना सत्त्वयेवोपपाद्यः ॥ ३१ ॥ प्राप्त्वा वंती नुदयन कथाको
विदग्धा मवद्वान्पूर्वादिष्टामनुसरपुरीश्वी विशाला विशाला ॥ स्वल्पे भूते सुचारत फलेख
गिणं गंगानां शेषैः पूर्णैर्हृतमिव दिवः कांतिमत्तवंडमेकं ॥ ३२ ॥ दीर्घी कुर्वन् पदमदक
लं कृतिं सारसानां प्रतुषेषु स्फुरितकमला मोद मैत्री कषायः ॥ यत्र स्त्रीणां हरति सुरतस्य
निमग्नानुकूलः शिष्या वातः प्रियतम इव प्रार्थना चादुकारः ॥ ३३ ॥ हारास्तारास्तरलगुटिका
न कोटिशः शंखशुक्लीः शष्पश्यामानमरकतमणिनुन्मयूषप्ररोहान् ॥ यस्यां दृष्ट्वा विप
णिरचितान् विदुमाणां च भंगान् संलक्ष्यंते सलिलनिधयस्तोयमात्रावशेषाः ॥ ३४ ॥ प्रद्यो
तस्माप्रियदुहित रं वत्सराजो व्रजद्वैहैमंतालदुमवनमभूद्व्रतस्यैवराजः ॥ अत्रोद्धतः कि

मेघ-
५

लनलगिरः संभमुत्पाद्यदपीदित्पागंतूनरमयतिजनोयत्रवंधूनभिः॥३५॥ जालोद्गीर्णैरु-
पचितवपुःकेशास्कारधूपैर्वंधुप्रीत्याभवन्नशिरिवभिर्दत्तनृत्योपहारः॥हर्म्येषुस्यःकु-
सुमसुरभिषधैर्वन्तान्तरात्मानीत्वारोदललितवनितापादरागांकितेषु॥३६॥ भर्तुः-
कंठविरतिगणैः सादरं वक्ष्यमाणः पुण्ययायास्त्रिभुवनगुरोर्दामचंडीश्वरस्य॥धृतोद्या-
नेकुवलयरत्नगंधिभिर्गंधवत्पासोयकीडानिरतयुवतिस्मानतिक्तैर्मरुद्भिः॥३७॥ अप-
न्यस्मिन्नजलधरमहाकालमासाद्यकालेस्थातव्यंतेनयनविषयंयावदभ्येतिमानुः॥
कुर्वन्संध्यावलिपटहतांशूलिनः श्लाघनीयामामंद्राण्यफलमविकलंलप्यतेगोर्जि-
तानो॥३८॥ पादन्यासक्रीणतरसनास्तत्रलीलावधूतैरन्तर्ह्यायास्वचितवलिभिश्चा-
मरैः क्लृप्तहस्ताः॥वेश्यास्त्वन्तानखपदसुखानप्राप्येवर्षाग्रविंदनामोक्षंतेत्वयिमधु

राम-
५

करश्रेणिदीर्घानकशङ्कान् ॥ ४० ॥ पश्चादुच्चैर्भुक्तसुवनंमंडलेनामिलीनः सांध्यंतेजोविकशिततवापुष्प
रत्नं दधानः ॥ नृत्पारंभेहरपशुपतेरार्द्रनागात्रिनेकुंशोतौद्वेगसामितनयनंदृष्टमतिर्भवान्या ॥ ४१ ॥ गङ्
तीनारमणवसतिंयोषितांतत्रनक्तंरुद्रालोकेनरपतिपथेसूचिमेद्येसप्तोभिः ॥ सोदामिन्याकनक
निकषस्त्रिगध्यादर्शयोच्चैर्तोयोत्सर्गस्तनितमुखरोमास्मभूर्विक्तवासाः ॥ ४२ ॥ तां कस्यंचित्तमव
नक्तमौसुप्तपरावतायां नीत्वा रात्रिंचिरविलसन्नातरिवन्निविद्युत्कलत्रः ॥ दृष्टेसूर्यपुत्रपिभवान्वा
हयेद्वशेषंमंदायंतेनखलुसुहृदामभ्युपेतार्थकृत्पाः ॥ ४३ ॥ तस्मिन्कालेनयनसलिलंयोखितंरवं
दितानां शान्तिंनेयप्रणयिभिरतोवर्त्ममानोऽस्यजाशु ॥ प्रालेयासंकमलवदनात्सेपिहर्तुंनलिन्या
प्रत्पावतस्त्वयिकरसुविष्पादनल्याभ्यसूयः ॥ ४४ ॥ गंभीरायाः पयसिसरतश्चेतसीवप्रसनेच्छायात्मा
पिप्रकृतिसुभगोलस्यतेतेप्रवेशं ॥ तस्मादस्याः कुमुदविशदान्यहंसित्वंनधैयीमोघीकर्तुंचदुल

मेघ ६ शफरोद्वर्तनप्रेक्षितानि॥४४॥तस्याःकिंचित्करधृतमिवप्राप्तवान्नीरशाखंदृत्वा नीलं सलिलवसनं मुक्त
रोधोनितंबं॥प्रस्थानंतेकथमपिसखेलंवमानस्य भाविता ताखादो विवृतजघनं कोविहातुं सम
र्थः॥४५॥त्वन्निस्पंदोक्तु सितवसुधागंधसंपर्करम्यः स्रोतो रंध्रधनित्सु भगंदंतिभिः पीयमानः॥
नीचैर्वास्पत्पुपुतिगामि षोदेवपूर्वागारंते शीतो वायुः परिणमयिता काननोदुंबराणां॥४६॥तत्र खं
दं नित्यतवसांतं पुष्पमेघीकृतात्मा पुष्पासारैः स्निपयतु भवान्व्योमगंगा जलोद्वैः॥रक्षाहेतोर्नव
शिभृता वासवो नां च मूनामत्पादित्यं द्रुतमुवैखेह संभृतं तद्वितेजः॥४७॥त्योतिलैरवाक्तरयि
गलितं यस्पवहं भवानी पुत्रप्रेमणा कुचलयुदले प्रापिकर्णं करोति॥धौता पांगहर शशिरुचापा
वके संमयूरं पश्चाददिग्रहणगुरुमिर्गर्जितैर्नर्तयेथाः॥४८॥आगधेनं शरवण भवं देवमुत्तम राम
घिता धामिदुद्वैर्तलकण भयात्तवीणिभिर्मुक्तमार्गः॥व्यालं वेथाः सुरभितनयालं मज्जमानस्य ६

यिष्यन्स्रोतो मूर्त्या भुवि पारणतं रंति देवस्य कीर्तिं ॥ ४९ ॥ त्वय्यादातुं जलमवनतेशाङ्गि लोचनी
चौरतस्याः सिंधोः पृथुमपितनुं दूरभावात्प्रवाहं ॥ प्रेक्षिष्यंते गगनगतया दूरमावर्त्य दृष्ट्वा रेवं मुक्ता
गुणमिव भुवः स्थूलमध्ये द्रुती ॥ ५० ॥ तामुत्तीर्य ब्रजपारावतभूलता विभ्रमाणं पद्मे देपादुप
रविलसतं कृष्णसारप्रमाणं ॥ कुंदो देपा नुगमधुकरश्रीमुषामात्मविंवपात्री कुर्वत दशपुख
धूनेत्रकौत्सहलानां ॥ ५१ ॥ ब्रह्मावर्तजनपदमधः क्लाययागाहमानः हेतुं हवप्रधनापि शुनं कौरवतद्व
जेषाः ॥ राजन्यानां शितशरशतेर्यत्र गंडीवधन्वा धारापातैस्त्वमिव कमलान्यस्य वर्धन् मुखानि ॥
॥ ५२ ॥ हित्वा हातामभिमतं सारं रेवती लोचनां कांबधुप्रीत्या समरविमुखोत्तांगलीयाः संघ
वे ॥ कृत्वा तासामभिगममयं सौम्यसारस्वतीनामंतः शुद्धस्वमापमवित्तावर्णीमात्रेण कृष्णः

मेघ.
७

॥५३॥ तस्माद्देहेरनुकनखलं शैलराजावतीर्त्सी जहोः कन्यां सगरस्तनयस्वर्गसोपानपत्तिं ॥ गौरी
वक्त्रभ्रुकुटिरचनाया विहस्येवफेनैः शोभोः केशग्रहेण मकरोद्विंदुलग्ना मिहस्ता ॥५४॥ तस्याः पा
तुंसुरगतिश्च च्योमिपूर्वाद्दलं वीत्वं चेदक्षुस्फटिकविशदंतर्कयेस्तिथेगंभः ॥ संसर्प्येत्पासपादम
वतः श्रोतसिक्काययासौ स्यादस्थानोपगतयमुनासंगमेनाभिरामा ॥५५॥ आसीनानां सुरभित
शिलं नाभिगधैर्मृगाणां तस्याएव प्रभवमचलं प्राप्य गौरंतुषारैः ॥ वक्ष्यस्पध्वश्रमविनयनेतस्य
शृगेनिषण्णः शोभां शुभ्रविनयनद्वेषोत्खातपंकोपमेयां ॥५६॥ तंचेद्वायो वहति सरलस्कंध
संघट्टजन्मा बाधेतोल्काहपितचमरीवालभारोदवाग्निः ॥ अर्हस्येनेशमयितुमलं वारिधारा राम
सहस्रेण पन्तार्तिप्रशमनफलाः संपदो ह्युत्तमानां ॥५७॥ ये संरंभोत्पतनरभसाः स्वांगभंगाय ७

तस्मिन्मुक्ताब्धानं सपादशरभालेघयेयुर्मवन्तं ॥ तानकुर्वीथास्तुमुलकरकावृष्टिपातावृष्टि
णीनकेवानस्पःपरिभवपदंतिष्फला रंभयत्नाः ॥ ५८ ॥ तत्रव्यक्तं दृष्टादिचरणान्यासमद्वैतम
लेः शश्वत्सिद्धरूपचितवलिभक्तिनम्रः परीयाः ॥ यस्मिन् दृष्टेकरणाविगमाद्वैतमुद्रतयापाः
कल्पिष्यन्ते स्थिरगाणपदप्राप्तये श्रद्धधानाः ॥ ५९ ॥ शृङ्गायन्ते मधुरमनिलैः कीचकीः पूर्यमा
णाः संसृताभिः स्त्रिपुरविजयोगीयेत किन्नरीभिः ॥ निहृदीते मुरतद्वचचेतकंदरेषु ध्वनिः स्या
त्संगीतार्थाननुपश्रुयन्ते सत्रभावी समग्रः ॥ ६० ॥ प्रालेयाद्वैतपतटमतिक्रम्यतोस्तानवि
शेषानहंसद्वारं भृगुपतिपशोवर्त्मयत्कौचरं ध्रुवं ॥ तेनोदीचीदिशमनुसरेत्सिथगायामश
भीश्यामः पादोवलिनिधमनाभ्युद्यतस्येव विस्त्रोः ॥ ६१ ॥ गत्वा चोद्वैतदृशमुखमुत्तोकृत्वा सि
तप्रस्यसंधेः कैलाशस्य त्रिदशवनितादर्पणस्यातिथिः स्याः ॥ शृंगोक्तायेकमुदविशं दैव्यं

मेघ
८

वित्तपस्थितः खंराशीभूतः प्रतिदिनमिव च्येवकस्यादृहासः ॥ ६२ ॥ अल्पश्यामित्वयितरंगेतास्त्र
भामिचंजनाभेसद्यः कृतद्विदृशं न केदगौरस्पतस्य ॥ शोभाभेदेस्तिमितनयनेप्रदृशीयांभ
वित्रीमसंन्यसेसुतिहलभृतोमेचकेवाससीव ॥ ६३ ॥ हित्वातरस्मिन्नभूतगवलयंशंभुनाद
तहस्ताक्रीडाशैलयादचविहरेत्पादचारेणगोरी ॥ भंगीभक्त्याविरचितवपुःसुमितातर्जलो
घः सोपानत्वंकुरुमणितरारोहणायाग्रयायी ॥ ६४ ॥ तत्रावश्यंवल्लयकुस्तिशोदुहनाद्रीण
तेयंनेष्यंतित्वांसुरयवतयोमंत्रधाराग्रहत्वं ॥ ताभ्योमोहस्तवपदिसखेघर्मलवस्मनस्य
तृक्रीडालोडाश्रवणपरुषैर्गर्जितैर्भाषयेत्ताः ॥ ६५ ॥ हेमोभोजप्रसविसलिलंमानसस्य
दशानःकुर्वन्कामादृणमुखपटप्रीतिमेरावतस्य ॥ धुन्वन्कल्पद्रुमकिशलयान्यशुकानीराम
ववातैर्नीनाचेष्टैर्जलदललितैर्निर्विशेषसंनगैर्दं ॥ ६६ ॥ तस्योत्संगेप्रणयिनइवस्रस्तगंगा ८

दुकूलान्तवदृष्टानपुनरलकोजास्पसेकामचारित्॥यावःकालेवहति सलिलोद्गारमुच्चैर्वि
मानामुक्ताजातग्राथितमलकं कामिनीवाभ्रवृंदं॥६१॥ ॥इतिश्रीमेघसंदेशकाव्यपूर्व
मेघः॥६२॥विद्युत्वंतललितवनिताःसेदचापंसचित्राःसंगितायप्रहृतमुरताःस्निग्ध
गंभीरघोषाः॥अंतरसोयंमणिमयभुवस्तुंगमभ्रंलिहाग्राःप्रासादास्त्वातुलयतुमलयत्रतै
सैर्विशेषैः॥६३॥हस्तेलीलाकमलमलकवालकुंदानुविद्वंनीतालोध्रप्रसवरत्नसापांडता
माननश्रीः॥चूडापाशेनवक्रुरवकंचारुकोणशिरिषंसीमंतचत्वरुपगमजंयत्रनीपंवर्धत
॥६४॥यत्रोन्मत्तभ्रमरमुखराःपादपातित्यपुष्पाहंसश्चेण्णिरचितरसनानित्यपयान
लिन्यः॥केकोकंठभवनशिरिवनो नित्यभास्वत्कलापातित्यप्योत्स्नाप्रतिहततमो
वृत्तिरम्पाःप्रदोषाः॥१॥आनंदोत्कंठनयनसालिलंयत्रनात्यैर्निमित्तैर्नान्यस्तापःकुसु

मेघ.
१४

मशरुतादिष्टसंयोगसाध्यात्॥ नाप्यन्यत्र प्रणयकलहादिप्रयोगोपपत्तिर्वितेशानां नरवत्तु च
यो यो वनाद न्यदस्ति॥ ११॥ यस्यां यदाः सितप्रणिमया न्यतहर्मस्थलानि ज्योतिष्ठाया कुसुमश्च
नान्युत्तमस्त्रीसहायाः॥ असेवंते मवुरतिफलं कल्पवृक्षप्रसूतं त्वहं भीरुधनिषु शनैः पुष्कर
षाहतेषु॥ १२॥ मंदाकिन्याः पयसि शिशिरैः सेव्यमाना मरुद्भिर्मंदाराणां मनुत रुरुहोक्ता
यथा वारतो ह्माः॥ १३॥ नीवीवंधोक्तु सितशियलं यत्र यद्गंगानां दोमं रागाद नभृतं करे
षादिपत्सु प्रियेषु॥ अर्चिसुंगाननिमुखगता न प्राप्य स्नेहप्रदीपान् नही मूढानां भवति विप
लप्रेरणचूर्णमुष्टिः॥ १४॥ नैत्रानीताः सततगतिना यद्विमानाग्रभूमी रालेरप्यानां नवज
लकोर्दोषमुत्पाद्य सद्यः॥ शंकारपृष्ठद्वजलमुक्त्वा दृशायत्र जालेर्द्धमोक्षरानुकृतिनि राम०
पुणजं जगन्निःपतेति॥ १५॥ यत्र स्त्रीणां प्रियतमभुजोक्ता सितालिङ्गिता नाम गस्तानि सुर १४

तत्रानितांतनुजातावलंबाः॥त्वत्संरोधापगमविशद्वैश्वंरुपादैर्निशयेत्यात्तुंपतिरुदत्त
लवस्यंदिनश्चंद्रकांताः॥१६॥अदृष्ट्यातमवननिधयःप्रत्यहंरक्तकंठैरुद्गायद्भिर्नपतिप
शःकिन्नरैर्यत्रसाद्वै॥वैभ्राजाम्बुविवुधवनितावारमुत्प्यासहायाबहुलापावाहिरुप
वतंकामिनोनिविशति॥१७॥गत्पूतंपादलकपातितैर्यत्रमंदारपुष्पैःपत्रद्वैदैःकनकक
मलैःकर्णावसंसिमिश्र॥मुक्ताजालैःस्तनपरिसराकृन्तसूत्रैश्चहारैर्नैशोमार्गैःसवितुरुदये
सूच्यतेकामिनीना॥१८॥मत्वादेवंधनपातिसखंयत्रसाक्षादसत्प्रायश्चापेनवहतिभयान्मम
यःषट्पदं॥सभूमंगंप्रहितनयनैःकामिलक्ष्मणमोघैस्सत्पारंभश्चतुरवतिनाविभ्रमैरेवसि
दः॥१९॥वासश्चित्रंमधुनयनयोर्विभ्रमादेशद्वंद्वंपुष्पोद्भवंसहकिशलयैर्भूषणानांविकल्पा
न॥लाहारागंचरणकमलन्यासयोग्यंचयस्यामकःसूतसकलमवलीमंडनकल्पवृक्षः॥२०॥

मेघ०
१०

तत्रागारं धनपतिगृहादुत्तरेणास्मदीयं दूरं स्नयं सुरपतिधनुश्चारुणा तोरणेन ॥ यस्योपावे कृतकत
नयः कांतया वार्द्धितो मे हस्तप्राप्य सवकनामृतो वालमंदारवृक्षः ॥ ८१ ॥ वापि चास्मिन्मरकतशि
लावद्ध सोपानमो गीर्हमैः कुन्नाविकचकमलैः स्मग्धवेदुर्धनालैः ॥ यस्यास्तोयकृतवसतयोमा
नसंसन्निवृष्टं नाध्यास्यंति व्यपगतशुचस्त्वामपि प्रेक्षंहेसाः ॥ ८२ ॥ तस्यास्तीरे रचितशिवरः
पेशलेरिदनीलेः क्रीडाशैलः कनकवदलीवैष्टनं प्रेक्षणीयः ॥ महेहन्याः प्रियङ्गुतिसखे चेतसाका
तरेणाप्रेक्ष्योपांतरफुरिततडितं त्वांतमेव स्मरामि ॥ ८३ ॥ रक्ताशोकश्चलकिशलयः केसरश्चात्रकं
तः प्रत्यासन्नौ कुरैव कवते र्माधवी मंडपस्य ॥ एकः सरव्यासुवसहया वामपादाभिलाषी कोट्यु
न्योवदतमदिशो हृदयनास्याः ॥ ८४ ॥ तन्मध्ये च स्फटिकफलिकाकांचीनीवासयाष्टमूलैव राम०
हामाणिभिरनतिप्रोदवशप्रकाशैः ॥ तालैः शिंजावलयसुभगेन त्रितः कांतयामेयामध्यासेदि १०

मेघ

वसविगमेनीलकंठःसुहृदः॥८५॥रभिःसाधोमनसिनिहितैर्लङ्कितैर्लङ्कयेथादृशोपांतेतिरिक्तव
पुष्पाशंखपद्मौचदृष्ट्वा॥८६॥समस्तयंभवन्मधुनामद्वियोगननूतंसूर्यापायेनखलुकमलंपुष्पति
स्वामिरम्यं॥८७॥गत्वासद्यःकलभतनुतांशोद्युसंपातहेतोःकीडाशैलेप्रथमकथितेरम्पसा
नानिषत्तः॥अहंस्पतमंवनपतितोक्तुंमत्प्राप्त्यभास्वद्योतालीविलसितनिभांविद्युदन्त
षट्पिण्डं॥८८॥तन्वीरपामाशिवरिदशनापक्वविंवाधरोष्ठीमध्येहामाचकितहरिणीप्रेक्षणा
म्रुनाभिः॥श्रीणीभारादलसगमनास्तोकनम्रास्तनाभ्यांयातवस्माद्युवतिविषयेसृष्टि
द्येवधातुः॥८९॥तांजानीयाःपरिमितकथांजीवितंमेद्वितीयंदूरीभूतेमयिसहचरेचक्रवाकी
मिवैका॥गाढोत्कंठंगुरुषुदिवसेषेषुगुरुसुबालांजातांमन्येतुहिनमयितांपद्मिनीवान्परुषां
॥९०॥नूनंतस्याःप्रवल्सरुदितोक्तुंनैत्रेप्रयायानिःश्वासानामशिथिरतयामिन्नवर्णाधरोष्ठं

मेघ.
११

॥ हसन्यसंमुखमसकलव्यक्तिलेवातकत्वादिंदोर्देन्येवदनुसराणाल्लिएकांतेविमर्ति॥१॥ आ
लेकितेनिपततिपुरासावलिव्याकुलावामसादृश्यं विरहतनुवाभावगम्यलिरवती॥ पृच्छती
वामधुरवचनोसारकांपेज्जस्थकच्चिद्वर्तुः स्मिरसिरसिकत्वहितस्पृष्येति॥१॥ उत्संग
वामलिनवसनेसौम्यनिःक्षिप्पवीणांमदोत्रांकविरचितपदंगेयमुद्गातुकामा॥ तंत्रिमादोत
यनसलिलैःसारयित्वाकथंचित्भूयोभूयःस्वयमपिहतांमूर्कनांविस्मरंती॥१॥ शेषानमा
सानविरहादिवसस्थापितस्यावधेर्वाविन्यस्येतीभुविगणानयादेहलीदत्तपुष्पैः॥ संभोगंवा
हृदयनिहितारंभमास्वदयंतीप्रायेणैतरेमणविरहघंगनानांविनेभ्दाः॥१॥ सव्यापारम
हनिनतथापीडयेन्मद्वियोगःशंकेरात्रौगुस्तरमुचंनिर्विनेदोसखीति॥ मत्संदेशेःसुखयितु
मत्तंपश्यसाध्वीनिशीथेतामुन्निद्रामवनिशयनोसौधवातायनस्यः॥१॥ आधिदोमाविर

राम.
११

दृश्यते सन्निषौक पार्श्वी प्राची मूलेतनुमिव कलामात्रशेषा हि मांशोः ॥ नीतारात्रिः
एमिव मया सादृमि कारते योता मेव चोक्षे विरह महती मश्रुमि र्यापयती ॥ ए० पा० पादो
तिंदोर मृत शिशिर न जाल मार्ग प्राविष्टान पूर्व प्रीत्यागत ममि मुखं सन्निवृत्तं तथैव ॥ रेवदा
चुहुः सलिल गुरुभिः पद्मभिः कादयंती सोमोद्री वस्थल कर्मलिनी न प्रवुद्धा न सुप्ता ॥
ए० ६ ॥ निःश्वासेनाधर किशलयत्ने शिता विरुपंती शुद्ध स्नानात् परुष मलकं नूनमाग
क्षतं वं ॥ मत्संभोगः सुखमुपनये स्वप्रजोपीति निद्रा माकांक्षती नयन सलिलात्पीडरु
द्धावकाशं ॥ ए० ७ ॥ आद्येव द्वा विरह दिवसे या शिखा दामहि त्वाशा पस्पंते विगलित शु
चा सामयोद्देह नृनीया ॥ स्पर्शं क्लिष्टमयमित नखेना सह स्मारयंती गंडाभोगात् कठि
न विषमामेक वेणीं करेण ॥ ए० ८ ॥ चतुर्भिः कुलकं ॥ सा संन्यस्ता भरणमवलोपे शलं धार

मेघ-

१२

येतीशयोत्संगोत्तहितमसहृदुःखदुःखेनगात्रं॥त्वामप्यसंनवमयिमनःसंभृतस्नेहमत्मा
दिश्यंभूतांप्रथमविरहेताममहंतर्कयामि॥१०॥वाचालंमोनखलुसुभगंमन्यमावः
करोतिप्रत्यक्षेतेनखिलमचिराद्वातरुक्तेमयापत्र॥नमीरुद्वयागप्रसरमलकैरज
नस्नेहसून्यंप्रपादशादीपचमधुनोविस्मृतमृबिलीसं॥१००॥त्वय्यासन्ननयनम
पारस्यदिशंकेमृगादृगामीतक्षोभाचलकुवर्तयश्रीतुलामेष्यतीति॥वामश्चास्या
कस्तुपदमुच्यमानोमदीयेमुक्ताज्ञातांचरपारिचर्तयाजितोदेवगत्पा॥१०१॥सं
भोगातेममसमुचितोहस्तसंवानानायास्यत्पुरुःसरसकदलीसंभगोरश्वलत्वं॥
तस्मिन्कालेजलदयदिसालखनिद्रासुखास्यातंत्रासीनःसन्निविमखोयाममा
त्रसहेयाः॥१०२॥माभूदाउत्तरमेघस्याःप्रणयिनिमयिखप्लल्लवेकथंचित्सद्यःकं

राम-

१२

चक्रतभुजलतायंथिगढोपगूढं॥१०३॥तामुत्थाप्यस्वतलकणिकाशीतलेनानिलेनप्रत्य
श्वसांसमप्रभिनवैर्त्रीलकैर्मालतीनां॥विद्युर्द्धर्मःसिमितनयनोत्वत्सनाथेगवाम्
वक्तुर्धरःसतित्वचनेमानित्तीप्रक्रमेथाः॥१०४॥भर्तुर्मिवंप्रियमविधवेविद्विमा
मववाहतासंदेशेर्मनसिनिहितैरागतत्वत्समीपं॥योहृदोनिस्त्वरयतिपाथिश्चाभ्यता
प्रोषितानामेदस्निग्धैर्धनिभिरवलावेणिमोहोत्सुकानि॥१०५॥इत्पारुष्यातेपवनतन
येमैथिलीवोन्मुखीसात्वामुक्कंठोक्तुंसितहृदयावीक्ष्यसंभाष्यचैवं॥श्रोष्यत्यस्मात्प
रमवाहतासौम्यसीमंतिनीनांकांतोदंतःसुहृदुपनतःसंगमात्किंचिदूनः॥१०६॥ता
मायुष्मन्ममचवचनादात्मनाचोपकर्तुंब्रूयादेवंतवसहचरारामगिर्याश्रमस्थः॥
श्रव्यापन्नःकुशलमवलेपकृतित्वांविद्युक्तीपूर्वाभाष्यसुलभविपदांप्राणिनामेत

मेघ०
१३

देव॥१०॥ श्रंगे नो गंग प्रतनुतनुनागाढतप्रेनतपुंसासेणश्रुद्वमविरतोत्कंठमुत्कंठितेन
॥१०॥ उक्तोक्तासंसमधिकतरशकुसिनादूरवर्तीसंकल्पेसेविशतिविधिनावेरणारुद्धमार्गः
॥१०॥ शहराख्येयंयदपि किलतेयःसखीनांपुरस्तात्कर्णलोलःकथयितुमभूदाननस्य
शलोभार्त॥सोत्तिकातःश्रवणविषयंलोचनाभ्यामदृश्यस्वामुत्कंठाविरचितपदंमनु
खेनेदमाह॥१०॥ श्यामास्वंगचकितहरिणीप्रद्वितेदृष्टिपातीनवक्त्रकायांशशानि
शिखिनां वर्हभारेषु केशान॥उत्पश्यामिप्रतनुषुनदीवीचिषुभ्रुविलासानहंतैकस्य
केचिदपि नृतचटुसादृश्यमस्मि॥११॥ त्वामातिरम्यप्रणयकेपिताधातुरागःशिला
यामात्मानंतेचरणपातितंयावदिकामिकर्तुं॥असस्तावन्मुदरुपाचतेदृष्टिरालुप्य
तेमेकूरसस्मिन्नपिनसहतेसगमन्त्रोक्तानि॥१२॥ मामाकाशप्रणहितभुजनिर्द

राम०
१३

याश्चैव हेतोर्लब्धायासे कथमपि मया स्वप्नसंदर्शनेषु ॥ पश्यंतीनां नखतुवद्दृशो न स्थली देवता
नामुक्ता स्थूलास्तसु किशलयेष्वश्रुतेशाः पतन्ति ॥ ११२ ॥ भित्वासद्यः किशलयेषु पुनर्देवदारु
कुमाणां ये ते कुरस्कृति सुरभयोद्विग्नो न प्रवृत्ताः ॥ आलिङ्ग्यंते तु एवमिव कथं दीर्घयामास्त्रिषु
माः सर्वा वस्थास्वहरापि कथं मंदमंदातपं स्यात् ॥ ११३ ॥ इत्येवं तेषु दुर्लभं नये दुर्लभं प्राप्य
नं मे गाढाष्माभिः कृतमशरणं त्वद्व्यागव्यथाभिः ॥ ११४ ॥ नन्वात्मानं बहुविगणयन्ना
त्मनेवावलंबेत् कल्याणत्वमपि सुतरां मागमः कातरत्वं ॥ कस्यात्यंतसुखमुपनतदुःख
मेकांततो नीचगच्छत्पुपरिचदशाचक्रनमिक्कमेण ॥ ११५ ॥ शापान्तामभुजगशयनीदु
स्थितशार्दुपाणैशेषान्मासान् गमय चतुरो लोचने मीलयित्वा ॥ पश्चादावाविरहगि

मेघ०
१४

णितंतमात्माभिलाषं निर्वेद्यावः परिणतशरच्चंद्रिकासुदपासु॥११६॥ भूयश्चाहत्वम
पिशयनेकठलगापुरोमनिद्रां गत्वा किमपिरुदतीस्स्वरं विष्वुदा॥ सातर्हसंकथितमसकृत्
कृतश्च वयामेदृष्टः स्वप्ने कितवरमयन् कामपित्वमयेति॥११७॥ एतस्मान्माकुशालिनमभिः
ध्यानदानादिदिवामाकेलीनाच्च कितनयने मय्यविश्वसिनीभूः॥ स्नेहानाहुः किमपि विरहे
धंसिनसेह्यभोगादिष्टे वस्तुन्यपचित्तरसाः प्रमराशीभवन्ति॥११८॥ अथास्यैव प्रथमविरहो
दग्रशोकां सरवीमेशलादाशुत्रिनयनदृषात्स्वातकुर्यान्नवतः॥ स्यान्निजानप्रहितकुशलेस्त
द्वचोभिर्ममापि प्रातःकुंदप्रसवशिथिलं जीवितंधारयेथाः॥११९॥ कश्चित् सोम्यव्यवसितमिदं व
धुक्तसंवयामेपुत्पादशास्त्रवलुभवतोषीरतांकल्पयामि॥ निःशब्दापिपदिशमिज्जलं याचि

राम०
१४

तश्चातेकेभ्यः प्रत्युक्तं हि प्रणयिषु सतामीप्सितार्थं क्रियेव ॥ १२० ॥ एतत्कृत्वा प्रियसमुचितं प्र
र्थनावर्त्मनो मे सौहार्दाद्वा विधुर इति वामय्यनुकोशबुद्ध्या ॥ इष्टान् देशान् विचरन्तलदप्र
वृषा संभृतश्रीर्मा भूदकं कृणु मापि च ते विद्युता विप्रयोगः ॥ १२१ ॥ इति मे घसंदेशकाव्ये उ
त्तरमेघः समाप्तः ॥ ॥ तं संदेशं जलधरवरो दिव्यवाचा वचने प्राणं सत्स्यात्तन हस्तरत्नोर
क्षितं यद्वदधाः ॥ प्राप्या दंतं प्रमुदतमनाः सापितस्थौ स्वभर्तुः केषांत स्यादभिमतफल
प्रार्थनां ह्यन मेघ ॥ १२२ ॥ श्रुत्वा वातांतं जलदकायतांतां धने शोपि सद्यः शापस्यातंसद
यहृदयः संविधायास्तकोपः ॥ संयोज्येतौ विगलितशुचौ दंपती दृष्टा चतौ ॥ भोगानिष्टान
विरतसुखं भोजयामास शश्वत ॥ १२३ ॥ तस्माद्देहं निर्गदितपयाशीघ्रं प्रत्यालकायां यद्वा
गारं विगलितशुचा पूर्वचिह्ने विदित्वा ॥ यत्संदिष्टं प्रणयमधुरगुह्यकेन प्रयत्नात्तद्देहिनीः

गद्य
२५

सकलमवदत्कामरूपीपद्योदः॥१२४॥ इत्थंभूतंसुचरितफलंमेघदूतंचनाम्नाकामक्री
डाविरहजनितेविप्रयोगेविनोदं॥सद्यश्चास्मिन्नतिनिपुणतावर्द्धिभावःकवीनांतत्वा
यीयाश्चरणकमलंकालिदासश्चकार॥१२५॥ ॥इतिश्रीकालिदासकृतोमेघदूताभि
धानंनामक्रीडासमाप्तः॥श्री॥ ॥श्रीविश्वेशोत्तयति॥ ॥श्रीसिद्धेश्वरीप्रसादोक्त॥ ॥
॥श्रीशोके१५६४॥ ॥समयेमार्गशिरशुदिरविवासरेप्रतिपदा॥ ॥शिवरामेण
श्वपाठार्थलिरिवतं॥ ॥श्री०श्री०श्री०श्री०श्री०॥ ~~श्री~~ रामरामरामरामराम

२२
१५

१५
१५